

IZABELA ŁUC

Uniwersytet Śląski, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie

Pogranicze w odetnicznych nazwiskach mieszkańców południowego Śląska XIX wieku

Wprowadzenie

Robert Mrózek, opisując problem regionalizacji w badaniach onomastycznych, napisał:

Określony obszar onimiczny kumuluje [...] chronologiczne nawarstwienia starszych i nowszych, skategoryzowanych tworów danego subsystemu, nierzadko podporządkowanych zarówno zregionalizowanej specyfice procesów i stosunków nazewniczych, jak i regionalnej specyfice stosunków i właściwości językowych (Mrózek 2007: 73).

Przywołane stanowisko prekursora badań nazewnictwa na Śląsku Cieszyńskim zostało przywołane jako wprowadzenie do problematyki *pogranicza kulturowego* utrwalonego w odetnicznych nazwiskach mieszkańców południowego Śląska. Omawiając to zagadnienie, założono, że w nazwiskach tych utrwalono specyficzną sytuację polityczną, wyznaniową i kulturową badanego obszaru, koegzystencję języków (por. Palinciuc-Dudek 2011: 56) i zróżnicowanie etniczne (por. Choroś 2007: 101–111).

Południowa część Śląska należała w XIX w. do Księstwa Cieszyńskiego, które terytorialnie ukształtowało się po wojnach prusko-austriackich w pierwszej połowie XVIII wieku. Wówczas Księstwo Cieszyńskie graniczyło z Małopolską (na wschodzie), ze Słowacją (na południu), z Morawami i ze Śląskiem Opawskim (od zachodu) oraz Śląskiem Pruskim (od północy).

Wiek XIX uznaje się za przełomowy i najbardziej dynamiczny w dziejach Śląska Cieszyńskiego, w ów okres bowiem wpisuje się wiele istotnych dla tego regionu przemian, determinowanych rozwojem przemysłu oraz cywilizacji — czynników sprzyjających wzmoczeniu się migracji ludności napływowej. Nasilające się wówczas przemieszczania odnosiły się nie tylko do rdzennej ludności polskiej (pochodzącej z okolicznych wsi śląskich i przysiółków oraz sąsiadujących ze Śląskiem regionów), ale wśród ludności pochodzącej z całego obszaru Polski. Znaczącą rolę w tym procesie ode-

grała ludność obca kulturowo, przybywająca na teren *cieszyńskiego pogranicza*¹. Ostateczny obraz pogranicza tego obszaru ukształtowały: wielowiekowa zależność polityczna, gospodarcza i administracyjna od obcych organizmów państwowych², wielowiekowy proces naturalnej asymilacji przybyszów z ludnością autochtoniczną, będący wynikiem codziennych kontaktów komunikacyjnych i językowych na poziomie lokalnym, oraz uznawany przez miejscową ludność system wartości, kumulujący swoiste poczucie tożsamości współtworzone w ciągu wieków przez pokolenia³.

Obszar pograniczny jako terytorium etnicznie zróżnicowane kryje w sobie wiele interesujących dla badacza zagadek onimicznych, których interpretacja powinna uwzględniać złożoność i swoistość tego terytorium, dlatego też jego badania powinny jednocześnie obejmować stronę lingwistyczną oraz rozmaite determinanty ekstralingwistyczne — topograficzne, historyczne, kulturowe, polityczne, administracyjne, gospodarcze, etniczne, wyznaniowe oraz społeczne⁴.

Celem artykułu jest ukazanie zróżnicowanego obrazu *pogranicza kulturowego* zapisanego w nazwiskach mieszkańców południowego Śląska, motywowanych nazwami etnicznymi o proveniencji rodzimej i obcej⁵ (w wypadku tych drugich zaś — ich adaptację do polskiego systemu językowego).

Pogranicze kulturowe w reprezentowanym tu ujęciu badawczym rozumiane jest jako wynik wielowiekowego procesu nawarstwiania się czynników, które ukształtowały pewien typ regionalnej swoistości nazewniczej, odsłaniający jego subregionalną odrębność i zróżnicowanie — cechy wyróżniające się i silniej akcentujące w trakcie konfrontatywnych analiz antroponimii badanego obszaru z materiałem nazewniczym pochodzącym z innych regionów. Efekty tej odmienności ujęto i opisano w punkcie 2. artykułu.

Zebrany i analizowany w artykule materiał językowy pochodzi ze „Słownika nazwisk mieszkańców południowego Śląska XIX wieku” (w dalszej części artykułu, przy-

¹ Określenie *teren pogranicza* interpretuję szeroko — jako teren przenikania się różnych kultur, języków i narodowości oraz jako proces wielopłaszczyznowych asymilacji. Pogranicze kulturowe obrazuje proces (i jego efekty) nakładania się systemów kulturowych, ułatwiających współzycie na pograniczu terytorialnym, gdzie jednostka dysponuje możliwością wyboru oraz kształtowania wartości w oparciu o wielokulturowość, tworząc swoisty system tożsamości. W ujęciu Jerzego Nikitorowicza „Pograniczem jest proces i efekt tego procesu w komunikacji między ludźmi, w przejściu od monologu do dialogu kultur, od dominacji stereotypów i uprzedzeń do wzajemnego zrozumienia, negocjacji i dbałości o wspólny spadek kultury pogranicza” (Nikitorowicz 1995: 13).

² Księstwo Cieszyńskie od 1327 r. było lennem Korony Czeskiej. Po śmierci księżnej Elżbiety Lukrecji (ostatniej z dynastii Piastów) Księstwo Cieszyńskie przypadło Habsburgom władającym w Czechach. Księstwo przetrwało w monarchii austriacko-węgierskiej do końca pierwszej wojny światowej jako część kraju koronnego, zwanego Śląskiem Austriackim.

³ Obraz ten jest również efektem dyplomatycznych umiejętności ówczesnych władz, rozwiązujących kwestie sporne w duchu oświeceniowej tolerancji (Panic 2010, red., 192).

⁴ Por.: Czyżewski, Gala 1993: 113–136; Warchoł 1993: 349–354.

⁵ Zakładam, że owe podstawy derywacyjne rzeczywiście charakteryzują nosicieli ze względu na przynależność etniczną czy terytorialną.

wołując onomastykon, posługuję się skrótem SNMPS)⁶. Owo opracowanie słownikowe kontynuuje badania onomastyczne regionu cieszyńskiego, zapoczątkowane przez Roberta Mrózka⁷ oraz Jaroslava Lipowskiego (por.: L 2002, 2008).

W SNMPS, liczącym ponad 11 tys. językowych jednostek onimicznych, duża część (około 40%) to antroponimy⁸, których nosicielami była ludność obcego pochodzenia (zwłaszcza Niemcy, Austriacy, Czesi, Słowacy, Węgrzy, w mniejszym zaś stopniu — Włosi, Francuzi, Romowie i ludność wyznania mojżeszowego). O wielonarodowości nosieli nazwisk świadczą podstawy derywacyjne onimów powstałych m.in. od nazw etnicznych oraz zróżnicowane typy strukturalne nazwisk, różniące się od polskiego systemu nazewniczego.

Kwestią wymagającą wyjaśnienia jest również swoistość systemu onimicznego badanego subregionu Śląska. Umożliwia to próba skonfrontowania zebranych nazwisk opisywanego typu z nazwiskami pochodzącymi z wybranych antroponomastykonów i ich syntez ogólnopolskich i regionalnych. Analiza ta, jak uprzednio zasygnalizowano, weryfikuje charakter tego systemu, umożliwiając tym samym wykazanie specyfiki i odmienności zebranego zasobu nazwisk (geografii antroponimicznej) odnoszonych do ich funkcjonowania, sposobów adaptacji, frekwencji oraz kreacji określonych modeli nazewniczych.

Owe spostrzeżenia i wnioski na temat specyfiki nazwisk mieszkańców południowego Śląska ujęto w dwa bloki tematyczne: 1) zróżnicowany obraz składu etnicznego tego regionu utrwalony w odetnicznych nazwiskach mieszkańców południowego Śląska, a w jego obrębie odpowiednio: 1a) rodzime nazwiska równe etnonimom, 1b) odetniczne nazwiska południowośląskie derywowane słowotwórczo i paradygmatycznie i 3c) nazwiska od obcych podstaw etnonimicznych; 2) specyfika nazwisk odetnicznych mieszkańców południowego Śląska w regionalnym i ogólnopolskim kontekście porównawczym. Charakterystyka nazwisk w obrębie tych bloków odnoszona jest do kilku poziomów analitycznych: tradycji nazewniczej, odmienności semantycznej i strukturalnej nazwisk, produktywności żywych formantów — ich udziału w tworzeniu regionalnego systemu antroponimicznego.

Dokonując analizy wybranych zagadnień, odwołano się do wiedzy związanej z opisem synchronicznym i diachronicznym nazwisk poszczególnych dzielnic i regionów.

⁶ Podstawę materiałową onomastykonu stanowią księgi metrykalne przechowywane w Parafii Rzymskokatolickiej św. Marii Magdaleny w Cieszynie oraz w Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie, jak również rozmaite dokumenty gromadzone w Archiwum Państwowym w Katowicach Oddział w Cieszynie. Zbiór ten liczy kilkadziesiąt ksiąg oraz innych rękopiśmiennych materiałów historycznych.

⁷ Liczne publikacje R. Mrózka wzbogacają językoznawczą i historyczną wiedzę o Śląsku Cieszyńskim, por. np. prace monograficzne: „Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego” (1984); „System mikrotoponimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku” (1990); „Miejski krajobraz nazewniczy Cieszyna w perspektywie diachronicznej” (2010) oraz liczne artykuły tegoż autora.

⁸ Owe dane potwierdzają też materiały historyczne. Z powszechnego spisu ludności, przeprowadzonego w Cieszynie w 1857 r. wynika, że miasto zamieszkiwały 8142 osoby (z czego 5217 uznano za „tutejszych” mieszkańców, posiadających tzw. prawa mieszkania z tytułu urodzenia bądź przyjęcia przez władze miejskie, oraz 2925 „obcych”; Panic 2010, red.: 57).

1. Zróżnicowany obraz pogranicza kulturowego w odetnicznych nazwiskach mieszkańców południowego Śląska

Nazwiska pochodzące od etnonimów, których podstawę motywacji wyznaczają nazwy osobowe pochodzenia odetnicznego — nazwy grup etnicznych, nazwy plemion, ludów i narodów, nazwy mieszkańców regionów historycznych (por.: Kowalik-Kaleta 1982: 39–54) — wzbogacają grupę nazwisk utworzonych w wyniku przesunięć z innych kategorii onimów (transonimizacji).

Uwzględniając udokumentowane historycznie zróżnicowanie etniczne mieszkańców południowego Śląska XIX w., można założyć, że niektóre podstawy derywacyjne rzeczywiście charakteryzują przedstawiciela społeczności cieszyńskiej ze względu na przynależność etniczną czy terytorialną. W takim rozumieniu nazwiska pochodzące od nazw etnicznych, nawiązujące do miejsca pochodzenia protoplasty rodu, można uznać za antroponimy, które pozostawiły czytelny ślad historycznej obecności ludzi różnego pochodzenia na badanym terenie pogranicza⁹.

W materiale nazewniczym wywodzącym się z południowego Śląska odnotowano 182 nazwiska derywowane i niederywowane, których podstawami były nazwy etniczne. Zgromadzony zasób antroponimów pochodzenia rodzimego obejmuje 66% wszystkich nazwisk opisywanej tu kategorii, co skłania do ich podziału na dwie grupy: nazwiska niederywowane sufiksalnie, które nie różnią się swą postacią od etnonimów w formie mianownika liczby pojedynczej (1a), oraz nazwiska derywowane słowotwórczo i paradygmatycznie (1b). Nazwiska o obcej podstawie stanowią 28% zebranego zbioru, zaś pozostałych 6% reprezentuje formacje motywowane obcymi podstawami z polskimi formantami, ulegające procesowi adaptacji do polskiego systemu językowego.

Część wynotowanych nazwisk odetnicznych należy powiązać ze znaczeniem metaforycznym, ujawniającym się w formie stereotypów językowo-kulturowych, również regionalnych¹⁰ (por. Jaracz 2007: 67–77). Nazwiska te mogły też konotować określone wartości odnoszone do opozycji swój — obcy (por.: *Lach, Laszek, Polak, Wałaszek, Wałoch* czy *Moskal, Niemiec, Szwab, Żyd*).

Biorąc pod uwagę fakt, że niektóre z wynotowanych nazw omawianej kategorii mają dwuznaczną motywację (mogły powstać zarówno od nazwy etnicznej, jak i od identycznie brzmiącej nazwy odapelatywnej), niemożliwe staje się jednoznaczne stwierdzenie, jaka kategoria semantyczna determinowała ich nominację¹¹. Nazwy te jednak, ze względu na ich semantyczną specyfikę oraz obecność w systemie onimicznym, wymagają osobnej analizy i opracowania, z wykorzystaniem interdyscyplinarnych metodologii.

⁹ W takim też ujęciu nazwy te uznać można za określenia relacyjne.

¹⁰ Nazwa etniczna może również funkcjonować jako nazwa pospolita (por. *żyd* ‘handlarz’; też ‘dobrokiewicz’, ‘człowiek przebiegły i wyrachowany’) oraz jako nazwa odimienna (por. *Jacek* < im. *Hiacinthus*) lub odetniczna (w gw. ciesz., używając określenia *Jacek*, ma się na myśli ‘dawną nazwę mieszkańca Jabłonkowa’ — ZSG).

¹¹ Wynika to z nieznajomości kontekstu sytuacyjnego, w którym powstała nazwa.

1a. Rodzime nazwiska równe etnonimom

O wielonarodowości dawnego Śląska Cieszyńskiego mogą świadczyć antroponimy o proveniencji rodzimej równe nazwom etnicznym, reprezentowane przez grupę 38 nazwisk (to jest 32% opisywanego tu zbioru nazw osobowych o rodzimych podstawach i 21% całości zasobu 182 nazw pochodzenia etnicznego), por.: *Bojko* (4)¹² < *Bojko*, *Bojki*, *Bojkowie* ‘górska ludność ukraińska zamieszkująca w XV w. teren Karpat Wschodnich’; możliwe też < ap. *bojać się* ‘bać się’ (Ry), < *bój* (Ry1), też < im. *Bolesław* (L), *Charwat* (2)/*Charwot* (65)/*Chorwat* (1)/*Harwot* (118) ‘mężczyzna z karwackiej ziemi rodem, Kroata’ (SEMot. 4: 2); por. n. czes. *Charvát* (DM)/*Karwat* (1)/*Karwot* (1) ‘Chorwat; też < ap. gw. *karwat* ‘pasterz, pastuch’ (SEMot. 4: 2), *Czech* (13) ‘z Czeskiego Królestwa rodowity’ (SEMot.4: 3), *Cygan* (1) ‘niejasna nazwa szczepów wędrownych pochodzenia indyjskiego’ (SNNP); ‘Rom’ (BSZ, Ro, SNNP); też < ap. *cygan* ‘kłamca, szachraj’, ‘krętacz, złodziej, łotr, włóczęga’ (SEMot.4: 3, SW), *Francuz* (27), *Góral* (1) < *góral* ‘mieszkaniec gór’, *Holender* (4), *Kozak* (14) ‘mieszkaniec dawnej Ukrainy’; też < ap. *kozak* ‘mieszkaniec Ukrainy służący w wojsku jako jeździec lekko uzbrojony’ (SW), < ap. gw. *ciesz. kozak* ‘cieszyński taniec ludowy’ (CSG), zaś w gw. śl. ‘gatunek grzyba’ (BSZ, Ro), *Lakon* (1) < stp. *Lakon* ‘Lakończyk, Lacedemończyk; nazwa ludów zamieszkujących okolice Sparty’ (SStpAK), *Lasz* (1) < *Lach*, *Lach* (7), *Letwin* (1) < *Litwin* ‘mężczyzna rodem z Litwy’ (SEMot.4: 8), *Madziar* (1) < gw. *ciesz. Madziar* < czes. *Madar* ‘Węgier’ (SGŚC, ZSG), *Mazur* (94) ‘mieszkaniec Mazowsza’, *Morawa* (10) ‘lud słowacki’; też możliwe < ap. słowac. *morawa* ‘mokre, trawiaste miejsce’ (Le); również < *Morawy* ‘region w Czechach’ (Le, MC), *Morawczyk* (1), *Niemczyk* (100), *Niemiec* (263), *Polak* (68), *Prus* (1), *Rakus* (47) i *Rakusz* (1) < gw. *ciesz. Rakus* ‘Austriak’; też możliwe < stp. *Rakusy* ‘Austria’ (SStpAK) < dawn. *Rakuszanie* ‘Austriak’ (SES), *Rusin* (3) ‘z Rusi rodowity’ (SEMot. 4: 12, SNNP); też nazwa na oznaczenie ‘Łemka’, *Słowak*¹³ (2) ‘przedstawiciel jednego z ludów słowiańskich’, *Szwab* (2) ‘pochodzący ze Szwabii’ (SEMot.4: 15, SNNP), *Walach* (10)/*Wallach* (2)/*Walach* (165) < *Walasi* ‘grupa etnograficzna zamieszkująca obszar Śląska Cieszyńskiego w okolicach Cieszyna i Skoczowa’¹⁴; też możliwe < *Walach* ‘z Wołoszczyzny rodowity’

¹² W dalszej części tekstu w nawiasie podano frekwencję występowania nazwiska. Do części nazwisk tego wymagających przywołano ich etymologię, odwołując się do odpowiednich źródeł, dla oznaczenia których posłużono się stosownymi kwalifikatorami. Ich objaśnienia znajdują się na końcu tekstu.

¹³ Wyraz ten pierwotnie oznaczał Słowianina, następnie mieszkańca Sławonii, Sklawonii (krainy w Chorwacji), a od XV w. mieszkańca dzisiejszej Słowacji. Por. też < ap. *słowak* ‘gatunek ptaka’ (SEMot 1: 278; SEMot 4: 14).

¹⁴ Ową motywację uznano za nadrzędną, uwzględniając czynniki historyczne i regionalno-demograficzne badanego obszaru. Przez kilkadziesiąt lat bowiem łukiem Karpat z południowego wschodu (z Wołoszczyzny, Siedmiogrodu, Rusi) wędrowali pasterze (zwani wołoskimi), którzy poszukiwali terenów na wypas owiec i bydła. W końcowym etapie wędrówki, przypadającej na XVI w., dotarli do Beskidu Śląskiego. Wołosi, zwani na Śląsku Walachami, przynieśli tam własną kulturę i język. Walasi cieszyńscy zaludniali środkową część Śląska Cieszyńskiego (teren pagórkowaty, wzniesiony na południu i nachylony ku północnemu). Nazwa Walasi nie łączy się bezpośrednio z Walachami rumuńskimi. Por.: Bystroń 1925: 11; Dembiniok 2010: 47.

(SEMot.4:17, SNNP); oraz *Włach* (1)/*Włoch* (1) ‘z włoskiej ziemi rodowity’ (SEMot. 1: 9, SNNP); możliwe też ‘określenie zromanizowanych mieszkańców Półwyspu Bałkańskiego (dzisiejsi Rumuni), a także góralskiej ludności pasterskiej pochodzenia rumuńskiego w Karpatach i na Bałkanach’ (SEMot.4: 17).

Wynotowane z materiału nazwiska *Niemczyk* i *Morawczyk* zalicza się do podstawowych, ponieważ ich struktura onomastyczna ukazuje, że nie są to formacje derywowane (tak nazywano dawniej przedstawicieli tych narodowości; por. Mączyński 1970: 232).

W zbiorze nazw odetnicznych zarejestrowane są antroponimy wskazujące na przynależność nosicieli do narodu polskiego. Jednym z nich jest nazwisko *Polak*. Na polskie pochodzenie właściciela nazwiska wskazuje też antroponim *Lach*. Uwzględniając czynnik terytorialny (i biorąc pod uwagę pochodzenie materiału antroponimicznego), należy ową nazwę w pierwszej kolejności uznać za określenie mieszkańca okolic nizinnych, wywodzącego się z grupy etnicznej nazywanej Lachami. Lasi śląscy zamieszkiwali północne i północno-zachodnie nizinne tereny Śląska Cieszyńskiego i zajmowali się uprawą lnu, hodowlą owiec i tkactwem, podobnie jak ludność wołoska; w równoległej interpretacji *Lach* to ‘Polak’¹⁵. Antroponim *Lach* mógł być również motywowany apelatywem *lach* w znaczeniu ‘katolik’ (SW) i oznaczać członka katolickiej wspólnoty wyznaniowej oraz w znaczeniu gwarowym — określać mieszkańca nizin. Na Śląsku Cieszyńskim obok katolików, którzy stanowili najliczniejszą chrześcijańską wspólnotę wyznaniową, mieszkali wyznawcy protestantyzmu licznie przybywający na Śląsk Cieszyński w poszukiwaniu schronienia¹⁶, a także osiedliła się na tym terenie diaspora żydowska, wyznająca judaizm.

1b. Odetniczne nazwiska derywowane słowotwórczo i paradygmatycznie

Nazwiska sklasyfikowane jako derywowane słowotwórczo lub fleksyjnie, tworzące grupę 85 jednostek, obejmują 46% nazwisk derywowanych nazwami etnicznymi oraz 71,4% nazwisk rodzimych tej kategorii. Owe dane pokazują, że derywacja morfologiczna okazała się w zebranych materiale bardziej efektywna od transpozycji¹⁷.

Nazwiska derywowane powstawały przeważnie przez dodanie formantu (w w. XIX z reguły pełnił on funkcję strukturalną). Derywaty słowotwórcze, które powstały od etnonimów, były tworzone za pomocą wielu wykładników słowotwórczych (w derywacji uczestniczyło 29 formantów, z czego 28 utworzyło formacje sufiksalne). Z materiału antroponimicznego wynotowano 74 formacje derywowane słowotwórczo (to jest 40,7% wszystkich nazwisk motywowanych nazwami etnicznymi, zaś 62% nazwisk tej kategorii o rodzimych podstawach), por. Tabela 1 i Tabela 2.

¹⁵ Od XI w. nazywano tak na Rusi wszystkie plemiona polskie, a nawet zachodniosłowiańskie (SEMot 4: 7).

¹⁶ Dowodzi tego m.in. nazwisko *Molnar* (Molnarowie słowacy to kalwiniści, którzy po ugodzie z protestantami przybyli ze Słowacji do Czech).

¹⁷ Warto tu przypomnieć, co uprzednio sygnalizowano, że niektóre nazwiska mogły być motywowane apelatywami lub imionami, dlatego też pochodzenie części form sufiksalnych nie jest jednoznaczne.

Typy derywatów	Liczba ogółem	Miejsce w rankingu	% wszystkich formacji sufiksalnych
Przyrostki z podstawowym <i>-k-</i> <i>-ek</i> (17), <i>-ok</i> (7), <i>-ak</i> (6), <i>-ik</i> (4), <i>-ka</i> (4), <i>-(cz)yk</i> (2), <i>-ko</i> (1), <i>-oszek</i> (1)	42	1	57%
Przyrostek <i>-ski</i>	8	2	11%
Przyrostek z podstawowym <i>-r-</i> , <i>-rz-</i> <i>-ar</i> (1) <i>-arz</i> (1), <i>-er</i> (1), <i>-or</i> (1), <i>-orz</i> (1)	5	3	7%
Przyrostki z podstawowym <i>-c-</i> , <i>-cz-</i> <i>-ucz</i> (2), <i>-cz</i> (1), <i>-ec</i> (1), <i>-owicz</i> (1)	5	3	7%
Przyrostki z podstawowym <i>-n-</i> <i>-in</i> (3), <i>-an</i> (1)	4	4	5%
Przyrostki z podstawowym <i>-s-</i> , <i>-sz-</i> <i>-as</i> (1), <i>-asz</i> (3)	4	4	5%
Przyrostki z podstawowym <i>-l-</i> , <i>-ł-</i> <i>-il</i> (1), <i>-ydło</i> (1)	2	5	2,6%
Przyrostki z podstawowym <i>-t-</i> <i>-eta</i> (1), <i>-ota</i> (1)	2	5	2,6%
Przyrostki z podstawowym <i>-ch-</i> <i>-och</i> (1)	1	6	1,4%
Przyrostki z podstawowym <i>-w-</i> <i>-awa</i> (1)	1	6	1,4%
Derywacja sufiksalna (ogółem)	74		100%
Derywacja sufiksalna jako sposób derywacji			90% wszystkich struktur derywowanych
Derywacja paradygmatyczna derywaty fleksyjne na <i>-a</i>	8		10%
Ogółem	82		100%

Tabela 1. Wyniki klasyfikacji południowośląskich nazwisk derywowanych nazwami etnicznymi

Źródło: Opracowanie własne.

Z Tabeli 1 wynika, że najczęściej podczas kreacji nazwisk południowośląskich używano sufiksów patronimicznych: *-ek* (wraz z jego rozszerzeniami), por.: *Cyganek* (12) < *Cygan*; możliwe też < ap. gw. młp. i gw. wlkp. *cyganek* ‘nożyk składany’ (MSGP) oraz < gw. młp. ‘rodzaj pieca’ (MSGP), *Dolczek* (1) < *Dolacy* ‘Lachy na Śląsku Austriackim, mieszkańcy dolin wzdłuż granicy pruskiej, ku południu od Cieszyna’ (SGPK, t. 1), *Finek* (1) < *Fin*, *Laszek* < *Lach* (1), *Mazurek* (17) < *Mazur* ‘Mazowszanin’

(SEMot. 4: 8, SNNP); możliwe też < ap. *mazurek* ‘rodzaj placka’, *Niemieczek* (1)/*Niemiec* (1)/*Nymiec* (1), *Polaczek* (13)/*Poloczek* (48), *Rusek* (44) < *Rus*, *Rusin* (L, Le, Ry1); możliwe też < ap. gw. ciesz. *rus* ‘karaluch’ (ZSG) oraz < ap. *rusy* ‘rudy’ (BSZ, L, Ry1), *Rusinek* (2), *Słowaczek* (2) < *Słowak*, *Szwabek* (2) ‘pochodzący ze Szwabii’, wtórnie ‘Niemiec’, *Wałoszek* (1), *Węgrzynek* (2) < *Węgrzyn* < *Węgier* (SNNP); por. też motywację < ap. *węgrzyn* ‘wino węgierskie’, *Żydek* (6) < *Żyd* (SNNP); możliwe też < ap. gw. młp. *żydek* ‘mała prymitywna lampka’ (MSGP), sufiksu *-ik/-yk* (z ich rozszerzeniami), por.: *Durlik* (1) < gw. wlkp. *Durlaki* ‘Bambry zwani też Durlakami, a dawniej Szwabami’; SGPK. T.1), *Harwocik* (1) < *Harwat* < *Chorwat*; możliwe też < ap. stp. *charwat* ‘pachołek służby miejskiej’ (SSStPAK), *Góralczyk* (1) < n. *Góral* < ap. *góral*, *Osmaćczyk* (7) < *Osman* [alternacja *n* : *ń*] ‘Turek’, niem. *Osmanin* ‘Pomorzanin’, *Rusik* (1) < *Rusin* ‘mieszkaniec Podkarpackiej Rusi’, *Szwablik* (1) < *Szwab*.

Szczególne postaci deminutywne tworzą też formacje z sufiksem *-ka*, por.: *Hunka* < *Hun* ‘członek koczowniczego plemienia azjatyckiego’, *Szwedka* (2), *Polka* (5), *Wałaska* (1) < *Wałasi* oraz z sufiksem *-ko*, typowym dla polskich gwarowych oraz słowackich formacji, por. *Wałasko* (1) < *Wałasi*.

Równie często, co wykazuje Tabela 1, derywaty słowotwórcze równe etnonimom są utworzone sufiksem *-ski*. W momencie kreacji nazwiska formant ten pełnił pierwotną funkcję wyrażającą relację przynależności identyfikowanej jednostki do danej grupy etnicznej, jednak w XIX w. przyjął funkcję strukturalną o znaczeniu „nobilizującym” (Rudnicka-Fira 2004: 145). Poświadczają to nazwiska typu: *Banатовski* (1) < *Banat* ‘kraj histor. położony w południowej części Wielkiej Niziny Węgierskiej; obecnie leży na terenie trzech państw: Rumunii, Serbii, Węgier’, *Białoruski* (1) < *Białoruś*, *Kujawski* (1) < *Kujawy* (Ro); możliwe też < ap. *kujawski* ‘awanturczy, burzliwy’ (T), *Kotlarzewski* (1) < *Kotlarze* ‘jedna z grup odetnicznych Romów, zamieszkujących teren Polski’; możliwe też < ap. stp. *kotlarz* ‘rzemieślnik wyrabiający kotły’, *Moskalski* (4) < gw. litew. *Moskal* ‘Rosjanin’ (SGPKar., t. 3), *Orawski* (27) < *Orawa* ‘mieszkaniec regionu na Słowacji, przy rzece Orawa, w dorzeczu Dunaju’ — Ry1, *Podolski* (1) < *Podole* ‘mieszkaniec Podola; od nazwy krainy histor. I geograf. Na terytorium Ukrainy’, *Ruski* (1) < *Rosjanin*; możliwe też < ap. *ruski* ‘rosyjski’ (Ry1), *Wałaski* (37) < *Wałasi*; por. też ap. gw. ciesz. *wałaski* ‘o stroju ludowym na Śląsku Cieszyńskim’ (SGŚC); por. również < niem. *Walacheischen* ‘Wołosi’; też ‘Łemkowie’.

Wielokrotnie nazwiska omawianego typu tworzone za pomocą gwarowego przyrostka *-ok*, co poświadczają formacje typu: *Cyganok* (1) < *Cygan*, *Duńczok* (1) < *Duńczyk*, *Rusnok* (6)/*Ruśniok* (94) < *Rusnak* ‘Rusin, członek Kościoła wschodniego’, *Podolok* (2) ‘mieszkaniec Podola’, *Polok* (55)/*Pollok* (9), oraz strukturę derywowaną rozszerzonym wariantem tego sufiksu, por. *Pruszydłok* (1) < *Prus*.

Formacje odetniczne tworzone też za pomocą sufiksu: *-ak*, pełniącego na Śląsku funkcję ogólnostrukturalną ze względu na jego oboczność do gwarowego sufiksu *-ok* por.: *Dolak* (1) < *Dolacy* ‘Lachy na Śląsku Austriackim, mieszkańcy dolin wzdłuż granicy pruskiej, ku południu od Cieszyna’, *Padolak* (2)/*Podolak* (9) < *Podole*, *Spisak* (3) ‘mieszkaniec regionu Spisz’, *Rusnak* (1)/*Ruśnak* (6)/*Ruśniak* (8) < *Rusin*), okazjonal-

nie zaś sufiksów *-awa*, por. *Budrawa* (1) < *Budrys* ‘Litwin’), *-an* (por. *Slowian*), *-in* (por.: *Niemczykin* (1) < *Niemczyk* < *Niemiec*, *Smolanin* (1) < *Smolanie* ‘plemię słowiańskie zamieszkujące tereny na pd.-wsch. od Tesalonik nad rzeką Mstą oraz pd.-wsch. Rodopy’; możliwe też < ap. stp. *smolan* ‘osmolony, ogorzały’ (SStpAK), *Szwedin* (1).

Kilka nazwisk motywowanych nazwami etnicznymi (utworzonych w wyniku kreacji strukturalnej) powstało przy udziale prostych i rozszerzonych sufiksów o podstawach *-l-*, *-l-* (por.: *Czechil* (1) < *Czech*, *Pruszydło* (5) < *Prus*), *-c-*, *-cz-* (por.: *Huncz* (1) < *Hun*, *Ugrucz* (1) < *Unger*, *Ungar* ‘zgerm. forma n. *Ungarus* — Węgier’ — BSZ, DM, FAM, *Włachucz* (1) < ‘Włoch’, *Orawiec* (17) < *Orawa*, a przy użyciu sufiksu *-owicz* nazwisko *Słowakowicz* (1) < *Słowak*), *-t-* (por.: *Lacheta* (1), *Laszota* (1) < *Lach* ‘Polak’) oraz sufiksów *-s-*, *-sz-* (por.: *Neminasz* (1) < *Niemiec*, *Polas* (1) < *Polak*, *Uryjasz* < *Uher* (1) ‘Węgier’, *Walasz* (2) < *Walach*; możliwe też < ap. gw. ciesz. *walaszek* ‘pastuszek’ — CSG). Nazwiska z komponentem *-ch-* reprezentuje struktura zawierająca formant *-och*, por. *Persoch* (1) < *Pers* ‘mieszkaniec Persji’.

Wyrażający relację przynależności (charakterystyczny dla południowego Śląska) sufiks *-arz* utworzył formację *Neminarz* (1) < *Niemiec*, a przyrostek *-orz* — nazwisko *Ruśniorz* (1) < *Rusin*. Pozostałe formacje z komponentem *-r-* reprezentują zaś nazwiska *Huncar* (1) < *Hun* i *Moskor* (1) < *Moskal*. Przy pomocy niemieckiego sufiksu *-er* (na podobnej zasadzie) stworzono nazwisko *Żyder* (1) < *Żyd*.

W zebranych materiale antroponimicznym wystąpiła także forma zlatynizowana sufiksalnie — *Zippus* (2) < niem. *Zips* < od nazwy geograf. i histor. *Spisz* (w Karpatach Zachodnich)¹⁸.

W obrębie nazwisk, które wywodzą się od nazw etnicznych, wynotowano 8 formacji urabianych paradygmatycznie sufiksem *-a* (4% wszystkich nazwisk wywodzących się od etnonimów), por.: *Ingella* (1) < niem. *Ingel* < *Ing* ‘członek plemienia Ingweanów’, *Serba* (1) ‘mieszkaniec Serbii, Łużyc’, *Mazura* (7), *Moskala* (2), *Poloni* (1), *Prausa* (1) < *Prus*, *Smolana* (1) < *Smolanie*, *Szweda* (18), *Walacha* (1).

1c. Nazwiska od obcych podstaw etnonimicznych

W zebranych materiale wynotowano 51 nazwisk odetnicznych o obcym podłożu genetycznym (28% wszystkich pozostałych typów nazwisk tej kategorii).

Na niepolskie pochodzenie antroponimów wskazują zarówno podstawy derywacyjne, jak i struktura nazwisk, por.: *Bawarsch* (1) < niem. *Bayer* ‘Bawarczyk’, *Berger* (25) < niem. *Berger* ‘mieszkaniec gór’; możliwe też < stwniem. *bergære* ‘ten, co coś ukrywa’ (SEMot.5: 18), *Böhm* (27), *Bem* (6) < *Bo(h)emus*, niem. *Böhm* ‘przybysz z Czech; średniowieczna nazwa Słowian czeskich’ (FAM, SEMot. 4: 2), *Ciganek* (1) — n. czes. *Cigánek* (DM), *Chorwath* (1) < zgerm. n. czes. *Chorvát*, *Delong* (67) (potomkowie hugenotów francuskich, którzy XVI wieku znaleźli schronienie na Śląsku Cieszyńskim), *Deutsch* (1), *Deutscher* (1), *Deutschmann* (1) < niem. *Deutsch* ‘nie-

¹⁸ Przyrostek łaciński *-us* mógł być podstawą niemieckiego przyrostka *-s*.

miecki; nazwa plemienia germańskiego Celtów' (SEMot.4: 3, SNNP), *Englisch* (7), *Fader* (1) < gw. niem. *Fader* 'Niemiec', *Fränkel* (14) < niem. *Franke* 'Frankończyk' (DM, FAM, Le), *Fries* (2) < niem. *Fris(e)* 'Fryzyjczyk' (DM, FAM); por. też *Fryzowie* 'lud pochodzenia germańskiego zamieszkujący obszary dawnej Fryzji', 'nazwa Fryzji pochodzi od plemienia germańskiego Fryzów' — SEMot.4: 4), *Gall* (2) < *Gall*, *Gallus* (4) 'Francuz' (też łac. nazwa Celtów; SEMot.4: 5, SNNP), *Hanak* < czes. *Hanák* (21) 'przybysz z *Hany*, części Moraw' (DM, Ro); też < odp. gw. śl. *hanak* 'człowiek tępy, głupi', *Horaczek* (1) < n. czes. *Horáček* < ap. *horáček* 'góralik' (Ro), *Horak* (9) < n. czes. *Horák* < ap. *horák* 'góral', *Lengal* (1) < węg. *Lengal* 'Polak' (DM), *Moravec* (3) — n. czes. (DM), *Nemec* (2) < n. czes. *Němec* (DM), *Nemeczek* (5) < n. czes. *Němeček* (DM), *Niemczik* (5) < n. czes. *Němčík* (DM) < *Niemiec*, *Oláh* (1) < węg. *Oláh* 'Wołoch' (DM), *Oravsky* (1) < n. czes. *Oravský* (1), zgerm. *Oravetz* (1) < n. czes. *Oravec* (DM), *Orosz* (1) < n. węg. *Orosz* 'Rusin', *Polach* (3) < n. czes. *Polách* (DM), *Polaszek* (1) < n. czes. *Polášek* (DM), *Polasztik* (2) < *Polaštitik* (DM), *Pomeranz* (3), *Pomerauz* (1) < niem. *Pomaranz* 'mieszkaniec Pomorza Zachodniego', *Preiss* (1), *Preuße* (1), *Preuss* (1), *Preisner* (1) < niem. *Preuß(e)* 'Prus, Prusak', *Racz* (1) < węg. *Rács* 'Serb', *Roh* (1) < czes. *Roh* 'Węgier', *Reumann* (2) < niem. *Reimann* < *Reinmann* 'Nadreńczyk' (DM), *Sachs* (1) < niem. *Sachs*, *Sahso* 'Sas; mieszkaniec Saksonii', *Slenzel* (1) < n. czes. *Slezák* 'Ślązak' (DM, L), *Słowenczik* (1) < n. czes. *Slovenčík* (DM), *Szweycar* (2) — n. czes. *Švejcar* (DM), *Teeman* (1) < bibl. nazwy geogr. *Temen* 'człowiek pochodzący z Węgier', *Türk* (8) < niem. *Türk* 'Turek' (FAM), *Westen* (2), *Wester* (1) < niem. *Westfal/Westwal* < germ. *Westfalahi* 'plemię germańskie, zachodni Falowie' (FAM, SEMot.4: 18), 'Westfalczyk'; też możliwe < ap. niem. *Westen* 'zachód; strona świata', *Winsche* (1) < niem. *Windsch*, *Wintsch* 'Łuczyczanin', *Zips* (2), *Zipser* (15) < niem. wersja nazwy Spisza, a także mieszkańca tej krainy' (FAM, SEMot. 4: 3).

Przywołany wykaz pokazuje, że 18 nazwisk (to jest 45% nazwisk z całego zbioru liczącego 40 struktur zaklasyfikowanych do tej grupy) uznać można jako formacje motywowane etnonimami egzogenicznymi, tworzonymi przez ludność napływową, obcą kulturowo. Znaczący udział tych nazwisk można uznać za efekt wielowiekowego uzależnienia polityczno-administracyjnego Śląska Cieszyńskiego od innych organizmów państwowych, przeobrażeń społecznych i administracyjnych, kontaktów urzędniczych i handlowych. Ich udział może też potwierdzać wzmożone ruchy migracyjne na ten obszar atrakcyjny przemysłowo w XIX wieku.

Najwięcej jest tu czeskich określeń mieszkańców innych nacji: *Niemców* (por.: *Němec*, *Němeček*, *Němčík*), Polaków (por.: *Polách*, *Polášek* *Polaštitik*), Słoweńców (por. *Slovenčík*), Węgrów (por.: *Roh*), Szwajcarów (por.: *Švejcar*) i Cyganów (por.: *Cigánek*); i zwrócić — niemieckich nazwywań Czechów (por.: *Böhm*, *Bem*). W materiale wynotowano też cztery węgierskie określenia sąsiadów, jak: *Lengal* 'Polak', *Oláh* 'Wołoch; przybysz z pogranicza grecko-albańsko-macedońskiego', *Orosz* 'Rusin', *Rács* 'Serb'.

Pozostałe formacje uznać można za endogeniczne, służące autoidentyfikacji *sw-ich* na tle *obcych* (por.: określenia nacji narodowych, jak: *Deutsch*, *Fader*, *Oravetz* oraz społeczności regionalnych: *Fries*, *Hanák*, *Horáček*, *Moravec*, *Reumann*, *Sachs*), doku-

mentujące świadomość etniczno-kulturową osadzoną na silnym poczuciu tożsamości narodowej.

Niektóre z nazwisk motywowanych nazwami etnicznymi uległy procesowi adaptacji do polskiego systemu językowego. Wynotowano 11 formacji tego typu, por.: *Bajer* (10) i *Bejer* (1) < niem. *Bayer*, *Beyer* ‘Bawarczyk’, *Bem* (6) i *Bym* (1) < *Böhm* ‘przybysz z Czech’; *Raimann* (4), *Rajman* (2) < niem. *Reimann* < *Reinmann* ‘Nadreńczyk’; też możliwe < odim. *Reimarm*, *Raginmar*, *Szlesinger* (1) < czes. *Šlesinger* (DM) < *Schlesinger* ‘Ślązak’, *Szotek* (3) < niem. *Schott* ‘Szkot; przybysz ze Szkocji’ (Ry1), *Uherek* (5) i *Ucherek* (3) < czes. *Uhryn* < *Uher* ‘człowiek pochodzący z Węgier’ (ZSG), a przy użyciu niemieckiego sufiksu *-er* przykład *Cypser* — niem. wersja nazwy Spisza, a także mieszkańca tej krainy’ (SEMot.4: 3, SNNP).

Na uwagę zasługują też dwa złożenia, których podstawę wyznaczały etnonimy, por.: *Windersmann* (1) < *Winder*, ta od *Winde* ‘Słowianin’ + stwniem. *man*, *Pruskmann* (1) < *Prus Winschberg* (1) < niem. *Wins*, *Wunsch* < *Windsch*, *Wintsch* ‘Łuzyczanin, Słowianin’ + niem. *Berg* ‘góra, wzgórze’.

2. Specyfika nazwisk odetnicznych mieszkańców południowego Śląska w ogólnopolskim i regionalnym kontekście porównawczym

Swoistość antroponimii południowośląskiej, postrzeżaną tu w kontekście *pogranicza kulturowego*, rozpatrzono na kilku płaszczyznach analitycznych: tradycji nazewniczej nazwisk o podłożu etnicznym, różnic w udziale nazwisk rodzimych i obcych, semantycznej i strukturalnej różnorodności nazwisk rodzimych (wyrażające się również w ich popularności nazewniczej), strukturalnej produktywności żywych formantów derywujących nazwiska i wykazujących tendencje do kreacji regionalnych modeli nazewniczych), różnic w najczęstszych sufiksalnych typach nazwisk oraz w ich użyciu; również nazwisk najczęściej używanych i rzadkich. Owe interpretacje zostały osadzone na konfrontatywnych płaszczyznach, tj. na analizach materiału zawartego w SNMPS z wybranymi antroponomastykonami subregionów Śląska.

2a. Tradycja nazewnicza nazwisk o podłożu etnicznym

Swoistość nazwisk wiąże się z tradycją nazewniczą danego regionu. Tradycja ta jest zakodowana w genetycznym podłożu nazwisk i w historii ich powstania. Uwzględniając owe czynniki, można wnioskować na temat współistnienia w systemie nazewniczym południowego Śląska lokalnych nazwisk, wśród których szczególne miejsce zajmują te o podłożu etnicznym, obrazujące skomplikowane losy tego regionu i jego mieszkańców w dziejowym procesie oraz popularność określonych struktur nazewniczych na pograniczu kulturowym. Zbadanie tych zjawisk umożliwia zestawienie antroponimii cieszyńskiej (SNMPS) z zasobem 4 520 jednostek zebranych przez Władysława Milerskiego (M — por. *Spis skrótny słownikowy* na końcu artykułu), pochodzących ze źródeł archiwalnych doprowadzonych głównie do XIX wieku. Owe zestawienie poświadcza

obecność 47 identycznych form nazwisk odetnicznych wspólnych zbiorom M i SNMPS. Rejestr nazwisk zebranych przez Milerskiego pokazuje też, że nazwiska o podłożu etnicznym w zdecydowanej większości mają rodzimy charakter; wynotowano 36 formacji tego typu (w tym 17 niederywowanych), por.: *Bojko* (1621), *Cygan* (1497), *Czech* (1514), *Francuz* (1631), *Hanak* (1632), *Lach* (1621), *Mazur* (1571), *Niemczyk* (1621), *Niemiec* (1577), *Polak* (1571), *Prus* (1514), *Rakus* (1650), *Rakusz* (1751), *Słowak* (1577), *Szwab* (1629), *Turek* (1577), *Walach* (1519), *Włach* (1577)/*Włoch* (1692). Formacje derywowane reprezentuje 19 nazwisk, z czego 18 struktur to derywaty sufiksalne, por.: *Cyganek* (1722)/*Cygonek* (1731), *Lachata* (1580), *Laszek* (1621), *Mazurek* (1587), *Moskala* (1651), *Niemieczek* (1723), *Orawiec* (1720), *Polaczek* (1621), *Poloczek* (1689), *Polok* (1649), *Rusek* (1536), *Ruśniak* (1652), *Ruśniok* (1597)/*Rusnok* (1572), *Wałoszek* (1804), *Właszek* (1577), *Wałaski* (1638), *Żydek* (1621), natomiast paradygmatycznie powstała jedna struktura, por. *Szweda* (1687). Nazwiska obcego pochodzenia tworzą zbiór 11 formacji, por: *Bajer* (1647)¹⁹, *Bem* (1633), *Charwot* (1621), *Chorwat* (1647), *Delong* (1569), *Harwot* (1714), *Horak* (1699), *Polach* (1580), *Uherek* (1642), *Ucherek* (1752).

Przywołany rejestr umożliwił też ustalenie czasu włączania nazwisk pochodzenia etnicznego do systemu południowośląskiego. Niektóre z ich funkcjonowały już w zasobie cieszyńskim, począwszy od późnego średniowiecza (por. najstarsze formacje, które wymieniono od najwcześniej odnotowanego: *Cygan*, *Prus* i *Czech*, *Walach*, *Delong*, *Polach*, *Polak*, *Mazur*, *Rusnok*, *Niemiec*, *Włach* i *Turek*, *Lachata*, *Mazurek*, *Ruśniok*). Ich obecność można powiązać: z topografią obszaru, przez który prowadziły szlaki handlowe z Węgier, przez Cieszyn, Frysztat i Bogumin do Wrocławia, z wędrówkami grup etnograficznych poszukujących poprawy warunków bytowych oraz z czynnikami historyczno-politycznymi.

2b. Semantyczna i strukturalna różnorodność południowośląskich nazwisk odetnicznych w kontekście ich popularności

Zaprezentowane wyniki klasyfikacji nazwisk motywowanych etnonimami odsłaniają jeszcze wiele innych interesujących problemów, ujawniających się zwłaszcza w próbie skonfrontowania zebranych nazwisk z antroponomastykonami ogólnopolskimi i regionalnymi oraz z ich syntezami. Dokonane zestawienia, umożliwiające uchwycenie cech relewantnych i dystynktywnych południowośląskiego materiału nazewniczego z innymi subregionami, uzupełniają wiedzę na temat specyfiki tego systemu, będąc zarazem próbą odpowiedzi na pytanie o charakter geografii antroponimicznej (ogólnopolski czy regionalny — śląski).

Analiza konfrontatywna nazwisk odetnicznych zebranych w SNMPS z regionalnymi opracowaniami antroponimicznymi wytycza podstawy do sformułowania kilku wniosków.

¹⁹ W nawiasie podano daty odnotowania nazwiska w materiale źródłowym.

Nazwiska mieszkańców południowego Śląska motywowane nazwami pochodzącymi od etnonimów żywo funkcjonują w systemie nazewniczym współczesnych Polaków, a spora ich część (por. np.: *Cygan, Cyganek, Czech, Gall, Francuz, Hanak, Morawczyk, Morawiec, Niemczyk, Niemiec, Polak, Rusek, Rusin, Słowak, Tatar, Turek, Węgrzyn, Węgrzynek, Żyd, Żydek*) ma charakter ogólnopolski. Potwierdza to zestawienie materiału zawartego w SNMPS z nazwiskami znajdującymi się w słownikach zredagowanych przez Kazimierza Rymuta (Ry1, Ry2) oraz Stanisława Rosponda (Ro).

Interesujące są też wyniki porównania nazwisk południowośląskich²⁰ z nazwiskami z najbliższych okolic (z Jabłonkowa) oraz z sąsiednich regionów (ze Śląska Opolskiego, z Górnego Śląska), por. Tabela 2.

Źródło	NAZWISKA ODETNICZNE					Suma
	rodzime				obce* Typ 1c	
	Typ 1a niederywowane	Typ 1b derywowane				
		sufiksalnie	paradygmat.	formacje żeńskie		
SNMPS	38	74	8	-	51 + 11* 62	182
L	14	31	6	13	7	71
BSZ	11	13	1	1	3	29
Le	14	15	1	-	2	32
MC	11	4	1	2	5	23

Tabela 2. Nazwiska odetniczne w zasobach regionalnych onomastykonów — analiza porównawcza
Źródło: *Opracowanie własne.*

Regionalne (południowośląskie) swoistości w zakresie kreacji nazwisk pochodzących od nazw etnicznych poświadczają też syntezы Jaroslava Lipowskiego (L).

Wśród 71 nazwisk odetnicznych charakterystycznych dla mieszkańców Jabłonkowa i okolic dominują struktury derywowane sufiksalnie, tworzące zbiór 30 nazwisk, por.: *Brabański* (1) < *Brabancja* ‘kraj historyczny zachodniej Europy, w międzyrzeczu Skaldy i Renu’, *Hanok* (9), *Huneczek* (1), *Lacek* (1)/ *Laczek* (24)/*Latzek* (1), *Laczowska* (1), *Laczko* (1), *Laszkowski* (1), *Morawiec* (3), *Mazurek* (1), *Polaczek* (3), *Polas* (1), *Polczyk* (1), *Polczik* (1), *Polik* (1), *Polka* (1), *Poloczek* (107), *Polok* (69)/*Pollok* (14), *Polona* (1), *Rusinek* (1), *Rusek* (1), *Rusina* (1), *Rusów* (2), *Słowiacek* (3)/*Słowioczek* (30), *Słowiok* (6), *Słowianka* (1), *Turków* (1), *Wałachowski* (1), *Wałaska* (1). Formacje żeńskie reprezentuje 13 struktur, por.: *Cyganowa* (3)/*Cziganowa* (35),

²⁰ W zbiorze nazwisk pochodzących z tego obszaru wyróżniają się nazwiska o podłożu gwarowym, powstałe przy użyciu sufiksów typowych dla dialektów.

Czechowa (1), *Hanakova* (5), *Laczkowa* (12), *Litwanowa* (1), *Polasowa* (1), *Poloczkowa* (3), *Polokowa* (14), *Słowiakowa* (2)/*Słowiokowa* (10), *Turkowa* (6), *Włochowa* (27), a struktury derywowane paradygmatycznie — 6 nazwisk, por.: *Czecha* (1), *Kaszuba* (1), *Kujawa* (1), *Poloni* (1), *Turki* (1), *Własza* (1).

Niederywowane nazwiska mieszkańców Jabłonkowa tworzy grupa 11 jednostek, por.: *Cygan* (22)/*Czigan* (73), *Czech* (50), *Lach* (17), *Litwa* (20), *Morawczyk* (1), *Mazur* (1), *Niemczyk* (3), *Niemiec* (38), *Rus* (54), *Rusin* (1), *Słowiak* (67), *Turek* (50), *Walach* (22), *Włoch* (51), zaś obce genetycznie — poświadczą obecność 7 formacji, por.: *Brandenburgius* (1), *Berger* (1), *Czechowius* (1), *Charwat* (1), *Hanak* (71), *Hanák* (1)/*Hannak* (39).

Na podstawie porównań zasobu nazwisk odetnicznych mieszkańców Śląska Cieszyńskiego z nazwiskami opolskimi (Le, MC) można stwierdzić, że różnice między nimi ujawniają się w heterogeniczności semantycznej i formalnej oraz w ich udziale w kreacji nazwisk opisywanej kategorii. W pracy Danuty Lech (Le) wynotowano 32 nazwiska rodzime wywodzące się od etonimów. Wśród nich pojawiły się tylko dwie struktury o obcej genezie, por.: *Gal* (1), *Preussler* (1). W monografii Małgorzaty Magdy-Czekaj (MC) wśród 23 nazwisk omawianej kategorii wynotowano 5 struktur o obcych podstawach, por.: *Bajer/Bayer* (7), *Bem* (8), *Berger* (18), *Preis* (3). W obu rejestrach (w przeciwstawieniu do obu rejestrów opolskich i bytomskiego) produktywniejsze są struktury niederywowane. W Opolu wynotowano 14 nazwisk tego typu, por.: *Cygan* (8), *Czech* (4), *Francuz* (1), *Holender* (1), *Kozak* (1), *Lach* (1), *Mazur* (3), *Morawa* (1), *Niemczyk* (6), *Niemiec* (5), *Polak* (5), *Rusek* (1), *Rusin* (2), *Wołoch* (1), a w Oleśnie — 11 form, por.: *Cygan* (10), *Czech* (1), *Francus* (7), *Lach* (1), *Mazur* (1), *Morawa* (1), *Morawiec* (6), *Niemiec* (1), *Polak* (1), *Turek* (3), *Włoch* (1). Większość nazwisk (prócz *Holendra*, *Kozaka*, *Morawczyka*, *Niemczyka*, *Turka* i *Włocha*) jest wspólna zbiorom L i MC.

Struktury derywowane różnicują opolskie zasoby wewnątrzkatégorialne. W zasobie Le jest ich 16 (z czego 15 derywowanych sufiksalnie), urabianych większą ilością żywych formantów, por.: *Lacheta* (1), *Lachnik* (1), *Lachota* (1), *Lachow* (1), *Mazurek* (1), *Morawiec* (1), *Morawiecki* (1), *Polaczek* (6), *Polka* (2), *Prusko* (1), *Rusek* (1), *Podolski* (1), *Turczek* (1), *Warmiński* (1), *Żydek* (3). Formant *-a* utworzył jedną formację derywowaną paradygmatycznie, por.: *Szweda* (3). Zbiór nazwisk mieszkańców Olesna zawiera 6 formacji derywowanych, w tym 4 formacje sufiksalne, jak: *Cyganek* (6), *Niemczak* (2), *Morawiec* (6), *Polaczyna* (1), dwie formacje żeńskie: *Morawiowa* (1), *Polaczkowa* (1) oraz jedną utworzoną paradygmatycznie, por. *Walocha* (1).

Ciekawe są też wyniki porównania nazwisk południowośląskich z nazwiskami Górnego Śląska. W opracowaniu nazwisk bytomskich (BSZ) wynotowano 29 nazwisk motywowanych nazwami etnicznymi. Udział poszczególnych typów w tworzeniu tego zbioru wygląda następująco: nazwiska rodzime niederywowane obejmują grupę 12 nazw, por.: *Charwot* (1), *Czech* (7), *Mazur* (5), *Niemczyk* (6), *Niemiec* (4), *Polak* (4), *Ślęzak* (1), *Tatar* (1), *Turek* (1), *Węgrzyn* (1), *Żyd* (1), a nazwiska rodzime derywowane — 14 struktur. Większość z nich (12 formacji) powstało sufiksalnie, por.: *Czechnic* (1), *Mazurek* (5), *Mazurczyk* (1), *Mazurski* (1), *Morawiec* (1), *Morawicki*

(1), *Morawski* (1), *Polaczek* (3), *Polaczik* (1), *Polaczyk* (1), *Polka* (1), *Rusek* (1), *Żydek* (1); okazjonalnie utworzono formację żeńską *Rusinowa* (1) oraz strukturę derywowaną paradygmatycznie — *Walasza* (1). Udział nazwisk obcych w bytomskim systemie antroponimicznym jest nieliczny, zawiera tylko 3 przykłady, por.: *Berger* (6), *Bem* (1), *Wundsch* (1).

W opisie swoistości nazwisk mieszkańców południowego Śląska powstałych od nazw etnicznych warto uwzględnić również fakt, że sporo wariantów nazwisk tego typu powstało od nazw: *Walach* (165), por.: *Walacha* (1), *Walaski* (37), *Walaska* (1), *Walasko* (1), *Walasz* (2), *Waluch* (1); *Polak* (68), por.: *Polok* (59)/*Pollok* (9), *Polaczek* (13), *Poloczek* (49), *Polka* (5), *Polas* (1). Jako nazwę własną o wysokiej frekwencji występowania można również wskazać nazwisko *Morawiec* (66).

Najwięcej, bowiem aż 22 określenia (biorąc pod uwagę zarówno nazwy egzogeniczne i endogeniczne, jak i określenia regionalne odnoszące się pośrednio do nacji) dotyczą Niemców, por.: *Niemiec* (263): *Němčik* (5), *Němec* (2), *Něměček* (5), *Nemiczek* (1), *Neminarz* (1), *Niemczyk* (101), *Niemczykin* (1), *Niemicz* (1), *Niemieczek* (1); *Szwab* (2), *Szwabek* (2), *Szweblík* (1); *Bawarsch* (1) < niem. *Bayer* ‘Bawarczyk’, *Deutsch* (1), *Deutscher* (1), *Deutschmann* (1), *Fader* (1) < gw. niem. *Fader*, *Fränkel* (14), *Fries* (2) < niem. *Fris(e)* ‘Fryzyczyk’ ‘lud pochodzenia germańskiego’, *Reumann* (2) < niem. *Reimann* < *Reinmann* ‘Nadreńczyk’ (DM), *Sachs* (1) < niem. *Sachs*, *Sahso* ‘Sas; mieszkaniec Saksonii’, *Westen* (2), *Wester* (1).

Spora część nazw odnosi się do etnonimu Polak (18 formacji, wliczając tu określenia przywołujące Lacha), jak: *Dolak* (1), *Dolczek* (1), *Lacheta* (1), *Laszek* (1), *Laszik* (1), *Laszota* (1) oraz sposoby nazywania Polaków przez przedstawicieli innych narodowości, por.: *Lengal* (1) < węg. *Lengal* ‘Polak’ (DM), *Polach* (3) < n. czes. *Polách* (DM), *Polaszek* (1) < n. czes. *Polášek* (DM), *Polasztik* (2) < *Polaštitk* (DM), *Pohl* (17) < niem. *Pohl* ‘Polak’ (DM). W dalszej kolejności dokonywanego tu zestawienia struktur nazwiskowych przywołujących określone nacje sytuują się nazwiska: *Słowak* (12), *Chorwat* (10), *Czech* (9), *Węgier* (7), *Prus* (6) i *Rusin* (6), *Francuz* (4) i *Rosjanin* (7), *Cygan* (3) i *Szwed* (3), *Austriak* (2), *Litwin* (2), *Turek* (2), *Włoch* (2), *Żyd* (2); okazjonalnie (1): *Anglik*, *Holender*, *Szwajcar*.

Z dokonanych zestawień wyłania się ranking nazwisk popularnych — o dużej częstości użyciu, por.: *Niemiec* (263)/*Niemczyk* (101), *Walach* (10), *Wallach* (2), *Walach* (165) + *Walaski* (37), *Charwot* (118), *Polak* (68)/*Polok* (59), *Ruśniok* (94)/*Rusnok* (6), *Mazur* (94), *Morawiec* (66), *Rusek* (44), *Francuz* (25).

Analiza nazwisk badanego obszaru umożliwia też wytypowanie dominujących w akcie kreacji grup leksykalno-semantycznych swoistych dla subregionu modeli nazwiskotwórczych.

Konfrontatywne zestawienie nazwisk południowośląskich motywowanych nazwami etnicznymi o największej częstotliwości użyciu z antroponimami wywodzącymi się z innych subregionów odśladają kolejne różnice tych zbiorów dostrzeżone na poziomie semantycznym. Uwagi na temat tych różnorodności, sformułowane w postaci kilku spostrzeżeń.

Znamienne jest, że nazwiska na pograniczu śląskim funkcjonowały często w kilku wersjach językowym (por. Magda-Czekaj 2010: 314). Poświadczają to formacje: *Horák* (czes.), *Berg* (niem.), odpowiedniki obecnego w południowośląskim zbiorze antroponicznym rodzimego nazwiska *Góral*, przywołującego nazwę grupy etnicznej, charakterystycznej dla kultury i krajobrazu południowego Śląska.

Nazwiska *Czech*, *Morawiec*, *Niemiec* i *Niemczyk* (tego nazwiska nie odnotowano w monografii MC) oraz *Polaczek* pojawiły się we wszystkich subregionalnych zbiorach antroponicznych wykazanych do porównań; największa jednak liczba użyć tych nazwisk związana jest z nazewnictwem południowośląskim. Zdecydowanie południowośląski charakter mają też nazwiska *Poloczek*, *Polok*, *Walach*, których obecność (a zarazem wysoka liczba użyć) zaznaczyła się tylko w słownikach SNMPS i L. Typowe dla Śląska Cieszyńskiego jest nazwisko *Charwot* (wraz z jego wariantami fonetycznymi i graficznymi), które znajduje się (z wysoką liczbą użyć) wyłącznie w rejestrze SNMPS, a o jego ciągłości w systemie antroponii południowośląskiej świadczyć może jego obecność (por. *Harwot*) w *Słowniku nazwisk cieszyńskich* (M) datowana na rok 1714.

Nazwisko	Źródło pochodzenia nazwiska				
	SNMPS	L	BSZ	Le	MC
<i>Niemiec</i>	263	38	4	5	1
<i>Charwat</i> (2), <i>Charwot</i> (65)/ <i>Chorwat</i> (1), <i>Chartwoth</i> (1)/ <i>Harwot</i> (118)	187	–	–	–	–
<i>Niemczyk</i>	100	3	3	6	–
<i>Walach</i> (10), <i>Wallach</i> (2)/ <i>Walach</i> (165)	177	22	–	–	–
<i>Morawiec</i>	66	3	1	1	6
<i>Poloczek</i>	49	107	–	–	–
<i>Polok/Pollok</i>	64	69	–	–	–
<i>Czech</i>	13	50	7	4	1
<i>Polaczek</i>	13	3	1	1	13

Tabela 3. Regionalne zestawienie najczęściej używanych nazwisk motywowanych etnonimami

Źródło: *Opracowanie własne.*

2c. Strukturalna produktywność formantów tworzących nazwiska

Zestawienie nazwisk odetnicznych obliuguje do stwierdzenia, że konfrontowane zbiory nazwisk wywodzących się z subregionów Śląska różnicują się nie tylko na poziomie semantycznym oraz w zestawieniach statystycznym (liczbie ich użyć), ale także na po-

ziomie strukturalnym (formalnym). W kontekście analiz konfrontatywnych swoistość nazwisk południowośląskich wyraża się nie tylko w obecności żywych formantów urabiających nazwiska, ale też formantów użytych w derywacji okazjonalnie.

Bogactwo użytych sufiksów potwierdza ich regionalny charakter. Nazwiska odetniczne mieszkańców południowego Śląska powstały przy udziale 28 formantów tworzących formacje sufiksalnie. Dla porównania, w materiale opolskim wynotowano odpowiednio 7 (Le) i 5 żywych formantów strukturalnych (wliczając do nich przyrostek *-owa* derywujący dwie nazwy żeńskie — MC). Nazwiska bytomskie (BSZ) derywowało strukturalnie 5 sufiksów, a nazwiska mieszkańców Jabłonkowa — 13 (11 z nich znajduje się też w rejestrze sufiksów wygenerowanych z korpusu nazwisk południowośląskich).

Swoistość regionalno-nazewnicza wyraża się też w obecności struktur tworzonych okazjonalnie. I, jak wykazuje Katarzyna Skowronek, „cechy gwarowe zachowały się najlepiej w nazwiskach o niewielkiej liczbie nosicieli” (Skowronek 2001: 182). Na obszarze Śląska Cieszyńskiego takie nazwiska utworzono przy udziale 17 formantów (por.: *-ar*, *-arz*, *-as*, *-awa*, *-cz*, *-ec*, *-er*, *-eta*, *-il*, *-ko*, *-och*, *-or*, *-orz*, *-oszek*, *-ota*, *-owicz*, *-ydło*); w materiale jabłonkowskim (L) — 7 (por.: *-ec*, *-ski*, *-eczek*, *-ko*, *-ona*, *-as*, *-yk*), zaś w innych opracowaniach regionalnych, odpowiednio: bytomskim (BSZ — 3, por.: *-ic*, *-cki*, *-czyk*), opolskim (Le — 5, jak: *-cki* (1), *-eta* (1), *-nik* (1), *-ota* (1), *-ow* (1); MC — 4, jak: *-ek* (1), *-k* (1), *-ec* (1), *-yna* (1)).

Próba zestawienia typów nazwisk dominujących, częstych i rzadkich, dokonana na materiale antroponimicznym pochodzącym z obszaru Śląska Cieszyńskiego, pokazuje, że najczęstszymi typami derywatów południowośląskich (podobnie zresztą jak w opracowaniach B, L, Le, MC) były: derywaty z podstawowym *-k-* w części sufiksalnej. W grupie tej najwięcej formacji utworzyły formanty: *-ek* (18), gwarowy odpowiednik formantu *-ak* (6), przyrostek *-ok* (7), *-ik* (4) i *-ak* (4); formant *-ko* utworzył jedno nazwisko. Porównawczo, przy pomocy sufiksu *-ek* w źródłach porównawczych dla materiału cieszyńskiego utworzono mniej formacji przy jego udziale, por. odpowiednio: BSZ — 7, L — 10, Le — 4, MC — 1.

Jak wynika z Tabeli 2, produktywne były też formacje z podstawowym *-ski* (przy ich pomocy utworzono 8 nazwisk). Produktywność tego formantu potwierdzają też zasoby nazwisk wynotowanych z pozostałych subregionów Śląska.

Na południowym Śląsku w dalszej kolejności produktywne były: struktury z podstawowym *-c-*, *-cz-* (4 sufiksy: *-cz*, *-ec*, *-ucz* i *-owicz*) oraz *-r-*, *-rz-* (5 sufiksów: *-ar*, *-arz*, *-erz*, *-or*, *-orz*), które uczestniczyły w kreacji pięciu nazwisk w każdej grupie. Po cztery nazwiska utworzyły przyrostki z podstawowymi składnikami *-n/-ń-* i *-s-*, *-sz-* w części sufiksalnej; nieliczne w tych grupach były formanty: *-in* (3), *-asz* (3) oraz przyrostki *-an* i *-as* (tworzące po dwa nazwiska). Z zebranego materiału wynika też, że okazjonalnie derywowały nazwiska sufiksy *-awa* i *-och*, zaklasyfikowane przez W. Cyrana jako formanty znane w staropolszczyźnie, lecz niezbyt tam produktywne, wykazujące w gwarach znaczną produktywność (Cyran 1977: 75 — 86).

W zgromadzonym materiale reprezentującym pogranicze kulturowe znalazło się wiele typowych dla gwar sufiksów, wyróżniających się produktywnością w odniesie-

niu do języka ogólnopolskiego (warto tu wymienić charakterystyczne dla Śląska sufiksy gwarowe *-ok* i *-orz*). W kategorii sufiksów „pomniejszających” wymienić można sufiks *-ko*, w kategorii „powiększających” — *-och*. Obecność tych sufiksów (*-ik/-yk*, *-ka*, *-ko* i *-ok*) zaznaczyła się w trakcie kreacji nazwisk mieszkańców Jabłonkowa; por. częstotliwość ich użycia: *-ok* (3), *-ka* (3), *-ok* (3), *-ik* (2), *-ko* (1), *-yk* (1), potwierdzając ich regionalny (południowośląski) charakter.

Struktury derywacyjne nazwisk cieszyńskich z jednej strony ilustrują ogólnopolskie tendencje w procesie ich kreacji, a z drugiej — inklinację do ich lokalnego (regionalnego) modelowania. Uszczegółowiając te wnioski, można stwierdzić, że inne — podstawowe formanty, potwierdzają wyniki badań co do produktywnych typów derywacji i sufiksów w ich geograficznej specyfice (dotyczy to zwłaszcza produktywności formantów *-ek*, *-ka*, *-ski*).

Uznawane za produktywne formacje z komponentem *-k-* takimi okazały się również na Śląsku Cieszyńskim w XIX wieku i w wiekach poprzednich. W początkowym okresie struktury o podstawie *-k-* pełniły funkcje patronimiczne, wskazując istoty młode i małe, przy czym z biegiem czasu nastąpiło rozszerzenie ich funkcji. Znacząca jest liczba sufiksów z *-k-* poświadczona przykładami. Najbardziej produktywny przyrostek derywujący odetniczne nazwiska mieszkańców południowego Śląska to formant *-ek* (typowy dla obszaru Śląska i Małopolski), którego funkcję w odniesieniu do badanego materiału z XIX wieku należy uznać za strukturalną. Równie produktywny okazał się formant *-ka*.

W tworzeniu struktur nazwiskowych antroponimów omawianego typu żywotne były sufiksy *-czyk*, *-ik*, tworzące derywaty deminutywno-ekspresyjne oraz sufiks *-ak*²¹ — typowy formant patronimiczny w Wielkopolsce i na Mazowszu w okresie średniopolskim i do XVII wieku oraz w Polsce północno-wschodniej (Rospond 1969: 99–100) i jego śląski odpowiednik gwarowy *-ok*. Oprócz wymienionych produktywnych na terenie południowego Śląska formantów nazwiskotwórczych pojawiają się też szczególne ich postaci deminutywno-patronimiczne na *-ko*. Przyrostek *-ko* zaznaczył się tutaj jako wpływ języka słowackiego (Kurzowa 1967: 177–231).

Budowa słowotwórcza sporej grupy nazwisk ukazuje też wpływ innych formacji typowych dla wschodnich Słowian (początkowo patronimicznych, następnie pełniących funkcję strukturalno-onomastyczną) zakończonych na *-ak*, *-ik*, *-in*, *-ko*, *-owicz*. Sufiks *-owicz* o proveniencji wschodniosłowiańskiej po spolonizowaniu się rodów magnackich w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku przejęte zostały przez antroponimię polską jako sufiksy nobilitujące, i tym samym, formanty te stały się modelowymi elementami nazwiskotwórczymi (Mączyński 1970; BSZ).

W badanym materiale przyrostki z komponentem *-l-*, *-ł-*, które Witold Taszycki uznaje za skrócenia i spieszczania (Taszycki 1926: 18), okazjonalnie utworzyły dwie struktury przy użyciu formantów: *-il*, *-ydló*²².

²¹ Na jego przykładzie ujawniają się migracje oraz charakter ekspansji językowej, mającej miejsce na osi północ — południe (Rospond 1969: 130).

²² W opinii Sławomira Gali formacje z przyrostkiem *-el* wykazują największą frekwencję na Śląsku i w Małopolsce (Gala 1984: 124–126). Tendencje te poświadczają też zebrane przykłady antroponimów.

Wnioski

Zgodnie z przyjętym na wstępie założeniem badawczym można stwierdzić, że nazwiska utworzone od etnonimów obrazują wielość nacji zamieszkujących badany obszar, przybyłych w ciągu wieków na obszar cieszyńskiego *pogranicza* oraz wzajemne procesy asymilacji autochtonów z napływającą ludnością obcą, i w takim ujęciu, mogą być świadectwem wzajemnego oddziaływania wielu kultur.

Zaprezentowany typ nazwisk obrazuje, że „każde miejsce posiada jakiś zbiór atrybutów, decydujących o niepowtarzalnym charakterze jego krajobrazu i mieszkańców” (Dubos 1986: 12), wyrażający się w swoistości onimicznych nominacji i modeli nazwotwórczych, współtworzących obraz pogranicza o barwnym kolorycie antroponimicznym, determinowanych różnymi uwarunkowaniami, tworzących w ciągu wieków swoistą regionalną mozaikę, wyróżniającą Śląsk Cieszyński nawet od sąsiadujących obszarów Śląska Opolskiego i Górnego Śląska. Zarówno w semantyce, jak i w strukturach nazwisk wywodzących się od nazw etnicznych można doszukiwać się dychotomii pomiędzy *swoimi*, rdzenną ludnością pochodzącą „stela”, a „cudzymi” (*obcymi*) oraz regionalnych (najczęściej o ujemnym nacechowaniu) sposobów wartościowania ujawnianych w strukturach nazwisk derywowanych gwarowymi sufiksami, nominowanych w określonych sytuacjach komunikacyjnych. Owe tendencje poświadczają przykłady typu: *Madziar, Niemieczek, Polaczek, Rusek, Ruski, Żydek*.

Konfrontatywne zestawienia opisywanej kategorii nazwisk południowośląskich z jednej strony obrazuje ogólnopolskie tendencje w ich kreacji (dotyczą one: szczególnej popularności niektórych nazwisk, użycia w akcie ich kreacji porównywalnych/powtarzalnych formantów oraz częstotliwości ich występowania w systemie nazewniczym), z drugiej, pokazuje śląskie wpływy (widoczne zwłaszcza w użyciu gwarowych sufiksów tworzących struktury derywowane), z trzeciej zaś, poświadczają swoistość tego zbioru na tle pozostałych.

Analiza statystyczna na poziomie leksykalnym i słowotwórczym pozwoliła określić swoistość i odrębność nazwisk odetnicznych mieszkańców południowego Śląska na tle pozostałych subregionów. Odmienność ta wyraża się w większym udziale nazwisk od nazw etnicznych w zbiorze nazw południowośląskich, jak również w różnorodności i frekwencji²³ wynotowanych na obszarze południowego Śląska nazw rodzimego i obcego pochodzenia, a wypadku nazw rodzimych — form derywowanych sufiksalnie, do kreacji których wyzyskano zdecydowanie więcej (niż na Śląsku Opolskim i Górnym Śląsku) produktywnych formantów. Podobne tendencje mają miejsce w wypadku użycia formantów tworzących okazjonalnie struktury nazwisk okazjonalnie (na Śląsku Cieszyńskim jest ich również zdecydowanie więcej). Różnice te, determinujące wieloaspektowo rozumianą tu różnorodność onimiczną, uwarunkowane są znamien-

²³ Frekwencję, za K. Skowronek rozumie się tu jako “[...] rodzaj parametru wyrażającego się z pomocą liczby mierzalnej cechą określonych jednostek językowych. Cechą ta jest suma wystąpień tych jednostek w tekście” (Skowronek 2001: 25).

nymi dla badanego obszaru czynnikami topograficznymi, historycznymi, politycznymi i kulturowymi.

Opisana problematyka *pogranicza* w odenicznych nazwiskach mieszkańców południowego Śląska XIX wieku i wiele innych zagadnień mieszczących się w jej obrębie zasługuje na szczegółowe omówienia w postaci kolejnych diachronicznych i synchronicznych ujęć syntetycznych.

Bibliografia

- Bystrzeński J. S., 1925, Ugrupowanie etniczne ludu polskiego, Kraków.
- Choroś M., 2007, O kilku śląskich nazwach komponowanych z członem etnicznym, [w:] Region w świetle nazw miejscowych. W setną rocznicę urodzin Profesora Stanisława Rosponda i w dwudziestą rocznicę śmierci Profesora Henryka Borka, red. S. Gajda, Opole, s. 100–111.
- Cyran W., 1977, Tendencje słowotwórcze w gwarach polskich, Łódź.
- Czekaj-Magda M., 2010, Pogranicze w historycznych nazwiskach mieszkańców Śląska, [w:] Nazwy własne a społeczeństwo, t. 1, red. R. Łobodzińska, Łask, s. 305–317.
- Czyżewski F., Gala S., 1993, Zagadnienie pogranicza językowego na przykładzie nazwisk włodawskich, [w:] Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych, „Rozprawy Slawistyczne”, t. 7, red. S. Warchoł, Lublin, s. 113–136.
- Dembiniok M., 2010, O Góralach, Wałachach, Lachach i Jackach na Śląsku Cieszyńskim, Cieszyn.
- Dubos R., 1986, Pochwała różnorodności, Warszawa.
- Gala S., 1984, Struktura antroponimów z komponentem „-el”, Onomastica Slavogermanica 18, s. 124–126.
- Jaracz M., 2007, Stereotypy nazwisk polskich a współczesna świadomość językowa, LingVaria 2 (4), s. 67–77.
- Kowalik-Kaleta Z., 1982, Miejsce kategorii nazw mieszkańców („Polanin”, „Francuz”, „warszawiak”) oraz etnonimów („Wiślanie”, „Litwini”) w systemie językowym, Onomastica XXVIII, s. 39–54.
- Kurzowa Z., 1993, Staropolskie nazwy osobowe na „o”. Historia i geografia, Onomastica XII, s. 177–231.
- Mączyński J., 1970, Nazwiska łodzian (XV–XIX wiek), Łódź.
- Mrózek R., 1984, Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego, Katowice.
- 1990, System mikrotoponimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku, Katowice.
- 2007, Regionalizacja w badaniach onomastycznych, [w:] Region w świetle nazw miejscowych. W setną rocznicę urodzin Profesora Stanisława Rosponda i w dwudziestą rocznicę śmierci Profesora Henryka Borka, red. S. Gajda, Opole, s. 71–78.
- 2010, Miejski krajobraz nazewniczy Śląska Cieszyńskiego w perspektywie diachronicznej, Katowice–Cieszyn–Ustroń.
- Nikitorowicz J., 1995, Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa, Białystok.
- Palinciuc-Dudek E., 2011, Nazwiska i imiona Polaków z Kiszyniowa i okolicy w XIX i XX wieku, Kraków.
- Panic I. red., 2010, Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych, t. 3: Cieszyn od Wiosny Ludów do III Rzeczypospolitej, Cieszyn.
- Raszewska-Klimas A., 2015, Nazwiska jako świadectwo zróżnicowania etnicznego mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego. Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, t. LXI, s. 185–197.
- Rospond S., 1969, Stratygrafia polskich nazw osobowych. „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 7, s. 53–130.
- Rudnicka-Fira E., 2004, Antroponimia Krakowa od XVI do XVIII wieku. Proces kształtowania się nazwiska, Katowice.
- Skowronek K., 2001, Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne, Kraków.

- Taszycki W., 1926, Najdawniejsze polskie imiona osobowe, Kraków.
Warchoń S., 1993, Specyfika gwar mieszanych i przejściowych na terenach etnicznie zróżnicowanych, [w:] Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich. „Rozprawy Sławistyczne”, t. 6, red. S. Warchoń, s. 349–354.

Skróty tytułów słowników i monografii

- BSZ — H. Borek, W. Szumska, Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740. Studium nazewnicze i społeczno-narodowościowe, Warszawa–Wrocław 1976.
CSG — J. Golec, Cieszyński słownik gwarowy, Cieszyn 1991.
DM — D. Moldanová, Naše příjmení, Praha 2010.
FAM — Familiennamen. Herkunft und Bedeutung von 20. 000 Nachnamen, hrsg. R. Kohlheim, V. Kohlheim, Mannheim 2000.
L — J. Lipowski, Nazwiska z Jabłonkowa i okolic u schyłku XVII wieku, Wrocław 2002; J. Lipowski, Ewolucja nazwisk w południowej części Śląska Cieszyńskiego w czasach austriackich. Analiza słotwórczo-statystyczna i graficzna, Wrocław 2008.
Le — D. Lech, Nazwy osobowe dziewiętnastowiecznych mieszkańców Opola (ze słownikiem etymologicznym nazwisk), Opole 2004.
M — W. Milerski W., Nazwiska cieszyńskie, Warszawa 1996.
MC — M. Magda-Czekaj, Historyczne nazwiska ludności Olesna na Śląsku Opolskim, Kraków 2003.
MSGGŚ — Mały słownik gwary Górnego Śląska, cz. 1, red. B. Cząstka-Szymon, J. Ludwig, H. Synowiec, wyd. 2, Katowice 2000.
MSGP — Mały słownik gwar polskich, red. J. Wronicz, Kraków 2010.
Ro — S. Rospond, Słownik nazwisk śląskich, cz. 1: A–F, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967; S. Rospond, Słownik nazwisk śląskich, cz. 2: G–K, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
Ryl 1 — K. Rymut, Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny, t. 1: A–K, t. 2: L–Z, Kraków 1991–2001.
Ry 2 — K. Rymut, Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych, t. 1–10, Kraków 1992–1994.
SEMot.1 — Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych, red. A. Cieślíkowa, M. Malec, cz. 1: Odapelatywne nazwy osobowe, oprac. A. Cieślíkowa, Kraków 2000.
SEMot.4 — Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych, red. A. Cieślíkowa, M. Malec, cz. 4: Nazwy osobowe pochodzące od etników, oprac. E. Supranowicz, Kraków 1997.
SEMot.5 — Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych, red. A. Cieślíkowa, M. Malec, K. Rymut, cz. 5: Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego, oprac. Z. Klimek, Kraków 1997.
SES — F. Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, t. 1–5, Kraków 1952–1975.
SGPKar. — Słownik gwar polskich, t. 1–6, oprac., J. Karłowicz, Kraków 1900–1911.
SGŚC — Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego, red. J. Wronicz, Ustroń 2010.
SNMPS — I. Łuc, Słownik nazwisk mieszkańców południowego Śląska XIX wieku, Katowice 2016.
SNNP — Słownik najstarszych nazwisk polskich. Pochodzenie językowe (XII–XV wiek), t. 1, red. Z. Kowalik-Kaleta, L. Dacewicz, B. Raszevska-Żurek, Warszawa 2007.
SStpAK — Słownik staropolski, t. 1, oprac. A. Krasnowolski, Warszawa 1914.
SW — Słownik języka polskiego (tzw. słownik warszawski), t. 1–8, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900–1927.
T — L. Tomczak, Słownik odapelatywnych nazwisk Polaków, Wrocław 2003.
ZSG — W. Milerski, Zachodniocieszyński słownik gwarowy, Czeski Cieszyn 2009.

Skróty pojęć lingwistycznych i znaki graficzne

- ap. — apelatyw
bibl. — biblijne
czes. — czeski

geograf.	—	geograficzna
gw. ciesz.	—	gwary cieszyńskie
gw. litew.	—	gwary litewskie
gw. maz.	—	gwary mazowieckie
gw. młp.	—	gwary małopolskie
gw. niem.	—	gwary niemieckie
gw. śl.	—	gwary śląskie
histor.	—	historyczna
im.	—	imię
łac.	—	łaciński
n.	—	nazwisko
niem.	—	niemiecki
pd.-wsch.	—	południowo-wschodni
słowac.	—	słowacki
stp.	—	staropolskie
stwniem.	—	staro-wysoko-niemiecki
śrwniem.	—	średnio-wysoko-niemiecki
węg.	—	węgierski
wschsłowian.	—	wschodniosłowiański
zachsłowian.	—	zachodniosłowiański
zgerm.	—	zgermanizowana
<	—	pochodzi od

SUMMARY

Bordeland in Ethnic-Like Surnames of the Southern Silesia Inhabitants in 19th Century

Keywords: describe personal names of ethnic-like origins, Southern Silesia, 19th century.

Słowa kluczowe: nazwy osobowe pochodzenia etnicznego, południowy Śląsk, XIX wiek.

The article is an attempt to describe personal names of ethnic-like origins, for which the motivation constitutes ethonyms of native and foreign origins, together with formations which underwent various adaptive processes to the Polish linguistic system and were determined by various intervening factors throughout centuries. In those surnames traces of Czech, Slovakian, Hungarian, Austrian and others are revealed. The described type of surnames constitutes an invaluable source for the ethnolinguistic and cultural analysis of the researched region.